

مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان

مدرسه علمیه عالی نواب

پایان نامه سطح ۳

رشته تخصصی ادبیات عرب

عنوان:

فراهنجاری واژگانی در جزء سی‌ام قرآن کریم

استاد راهنما:

دکتر حمید عباس‌زاده

استاد مشاور:

حجت الاسلام والمسلمین دکتر علی‌رضا آزاد

تدوین و نگارش:

مهدی سلحشور

سال تحصیلی:

تابستان ۱۳۹۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به:

همسر مهربانم که در طول انجام این پژوهش مشوق همیشگیم بود و در زمانهای ناامیدی امیدبخش و پشتیبان این حقیر بوده و هست.

قدردانی و سپاس:

وظیفه خود می دانم که از اساتید محترم و ارجمندم دکتر حمید عباس زاده، حجت الاسلام دکتر علی رضا آزاد و حجت الاسلام مهدی رضایی صمیمانه تشکر و تقدیر نمایم. همچنین برای تمامی پژوهشگران بخصوص محققان در حوزه قرآن، توفیق، برکت علمی و سلامتی از خداوند منان خواستارم.

چکیده:

یکی از نیازهای اساسی حوزه نقد ادبی تبیین هدفمند و جدید مبانی نظری مکتب فرمالیست است؛ این نیاز مهم توسط این پژوهش نسبت به شاخه فراهنجاری واژگانی محقق گردیده است. در میان پژوهش‌های خوبی که حول نقد و تشخیص فراهنجاری‌های قرآنی صورت گرفته است؛ جای تحقیقی که بتواند الگوی معین برای تشخیص فراهنجاری از نوع واژگانی را ارائه دهد کمتر وجود دارد. در این گفتار الگوی زیر ارائه گردید.

هرگونه جابجایی در محور همنشینی و جانشینی و هرگونه حذف و اضافه بر روی محور جانشینی اگر در زنجیره یک واژه (چه مفرد چه مرکب) صورت گیرد و سبب جلب توجه مخاطب گردد (توجه و تعجب برخواسته از مؤلفه «نبود واژه تا قبل از آفرینش واژه جدید»)، و تعریف فراهنجاری واژگانی (شیوه‌ای است که شاعر یا نویسنده بر حسب گزینشی که از چارچوب‌های مجاز موجود در نظام همگانی زبان دارد، از قواعد ساخت واژه در زبان هنجار، گریز کرده و واژه‌های جدید می‌آفریند). را نیز دارا باشد، در این صورت ما با فراهنجاری واژگانی مواجه هستیم. از میان اقسام هشتگانه فراهنجاری، چهار نوع معنایی، نحوی، گویشی و زمانی، امکان خلط مبحث با نوع واژگانی را بیشتر دارند که با توجه به الگوی بالا طی مباحث کاربردی از هم تفکیک شده‌اند.

با بررسی و جستجوهای انجام شده در جزء سی‌ام؛ ۱۹ واژه فراهنجار کشف گردیده است. در واژه-آفرینی این واژه‌ها از چهار روش استفاده شده است که روش اشتقاق صغیر بیشترین بسامد را دارا بوده است. این واژه‌ها عبارتند از: أَحْقَاب، طَامَّة، سَفْرَةَ، أَبَّ، صَاخَّة، عَبْرَةَ، قَتْرَةَ، حُنَّس، كُنَّس، تَسْنِيم، طَعْوَى، سِينين، نَفَّاثَات، سَجِّين، عَلَّين، حُطْمَةَ، سَجِّيل، زكَاة، لَيْلَةُ الْقَدْر.

کلیدواژه‌ها: فراهنجاری، فراهنجاری واژگانی، جزء سی‌ام قرآن، برجسته‌سازی، آشنایی‌زدایی، واژه-

آفرینی، فرمالیست

فهرست

فصل اول: مبانی نظریه مکتب فرمالیسم.....	
۱-۱. پیشینه تاریخی فرمالیسم.....	
۱-۱-۱. عرصه نقد تا قبل از فرمالیسم.....	
۱-۱-۲. تاریخچه پیدایش.....	
۱-۱-۳. دو انجمن فرمالیسم.....	
۱-۱-۴. فرمالیست‌های معروف.....	
۱-۴-۱-۱. ویکتور شک洛夫سکی:.....	
۱-۴-۱-۲. رومن یا کوبسن:.....	
۱-۴-۱-۳. رنه ولک:.....	
۱-۱-۵. تأثیر فرمالیسم بر دیگر مکاتب.....	
۲-۱. چیستی، اصول، شیوه و اشکال‌های تحلیل فرمالیست‌ها.....	
۲-۱-۱. ماهیت آراء فرمالیست‌ها.....	
۲-۲-۱. اصول مشترک فرمالیست‌ها.....	
۲-۲-۱-۱. فرم.....	
۲-۲-۲-۱. تعریف.....	
۲-۲-۳-۱. دو نوع فرم از دیدگاه براهنی.....	
۲-۳-۱. شیوه تحلیل.....	
۲-۴-۱. اشکال‌های روش فرمالیستی.....	
۳-۱. آشنایی زدایی.....	
۳-۱-۱. تاریخچه.....	

- ۲-۳-۱. توضیح و تعریف
- ۳-۳-۱. شاخصه‌های آشنایی زدایی
- ۴-۳-۱. روش آشنایی زدایی
- ۵-۳-۱. برجسته‌سازی
- ۱-۵-۳-۱. زبان هنجار
- ۱-۱-۵-۳-۱. تعریف
- ۲-۱-۵-۳-۱. تعریف سبک
- ۳-۱-۵-۳-۱. ویژگی‌های زبان معیار
- ۴-۱-۵-۳-۱. تمایز زبان ادبی (ادبیّت) با زبان هنجار
- ۲-۵-۳-۱. توضیح برجسته‌سازی و خودکاری
- ۳-۵-۳-۱. انواع برجسته‌سازی
- ۴-۵-۳-۱. فراهنجاری
- ۱-۴-۵-۳-۱. مثال شطرنج سوسور
- ۲-۴-۵-۳-۱. اصول فراهنجاری
- ۳-۴-۵-۳-۱. اقسام فراهنجاری و قاعده‌افزایی
- ۱-۳-۴-۵-۳-۱. قاعده‌کاهی
- ۲-۳-۴-۵-۳-۱. قاعده‌افزایی
- ۴-۱. واژه‌سازی
- ۱-۴-۱. اهمیت واژه در مکتب فرمالیسم
- ۲-۴-۱. تعریف واژه
- ۳-۴-۱. معیارهای واژه‌سازی
- ۴-۴-۱. روشهای واژه‌آفرینی
- ۵-۱. محور همنشینی و جانشینی

.....	۱-۵-۱. تعریف محور همنشینی و جانشینی در جمله
.....	۲-۵-۱. محور همنشینی و جانشینی در یک کلمه
.....	فصل دوم: فراهنجاری واژگانی در زبان عربی و قرآن
.....	۱-۲. تمهید
.....	۲-۲. تاریخچه
.....	۳-۲. زبان قرآن
.....	۱-۳-۲. زبان معیار و زبان قرآن
.....	۲-۲-۲. سبک خاص زبان قرآن
.....	۳-۳-۲. زبان معیار عصر قرآن
.....	۴-۳-۲. رابطه زبان قرآن با زبان عادی
.....	۴-۲. فراهنجاری در قرآن
.....	۱-۴-۲. فراهنجاری نزد ناقدان معاصر عرب
.....	۱-۴-۲-۱. تعابیر دلالت کننده بر فراهنجاری
.....	۲-۴-۲-۱. الإنزیاح
.....	۳-۴-۲-۱. تقسیمات فراهنجاری
.....	۲-۴-۲. محدوده بحث فراهنجاری واژگانی
.....	۳-۴-۲. واژگان قرآنی
.....	۵-۲. واژه‌سازی در زبان عربی
.....	۱-۵-۲. فواصل قرآنی
.....	۲-۵-۲. روش‌های واژه‌سازی در زبان عربی
.....	۱-۲-۵-۲. ترکیب
.....	۱-۱-۲-۵-۲. فراهنجاری در انواع مرکب
.....	۲-۱-۲-۵-۲. تمایزبخشی فراهنجاری واژگانی در بعضی مثالهای مرکب

- ۲-۵-۲-۱-۳. نحت
- ۲-۵-۲-۲. منسوب
- ۲-۵-۲-۳. محاکات
- ۲-۵-۲-۴. تبدیل
- ۲-۵-۲-۵. اشتقاق
- ۲-۵-۲-۱. اشتقاق در لغت و اصطلاح
- ۲-۵-۲-۲. انواع اشتقاق
- ۲-۵-۲-۱. اشتقاق صغیر
- ۲-۵-۲-۲. اشتقاق کبیر
- ۲-۵-۲-۳. اشتقاق اکبر
- ۲-۵-۲-۶. تعریب
- ۲-۶. رابطه عدول و فراهنجاری واژگانی
- فصل سوم: بررسی فراهنجاری‌های واژگانی در جزء سی‌ام
- ۳-۱. تمهید
- ۳-۲. واژگان فراهنجان
- ۳-۲-۱. واژه نخست: «أَحْقَاب»
- ۳-۲-۲. واژه دوّم: «طَائِمَةٌ»
- ۳-۲-۳. واژه سوّم: «سَفْرَةٌ»
- ۳-۲-۴. واژه چهارم: «أَبٌّ»
- ۳-۲-۵. واژه پنجم: «الصَّاحَّةُ»
- ۳-۲-۶. واژه ششم: «عَبْرَةٌ»
- ۳-۲-۷. واژه هفتم: «فَتْرَةٌ»
- ۳-۲-۸. واژه هشتم: «حُنْسٌ»

- ۳-۲-۹. واژه نهم: «كُنُس»
- ۳-۲-۱۰. واژه دهم: «سَجِين»
- ۳-۲-۱۱. واژه یازدهم: «عَلِيْن»
- ۳-۲-۱۲. واژه دوازدهم: «تَسْنِيْم»
- ۳-۲-۱۳. واژه سیزدهم: «طَغْوَى»
- ۳-۲-۱۴. واژه چهاردهم: «سِنِيْن»
- ۳-۲-۱۵. واژه پانزدهم: «لَيْلَةُ الْقَدْرِ»
- ۳-۲-۱۶. واژه شانزدهم: «زَكَاةٌ»
- ۳-۲-۱۷. واژه هفدهم: «حُطْمَةٌ»
- ۳-۲-۱۸. واژه هجدهم: «سَجِيْلٌ»
- ۳-۲-۱۹. واژه نوزدهم: «نَفَاثَاتٌ»
- ۳-۳. واژگان محتمل الانزیاح
- ۳-۳-۱. واژه نخست: «بُعْثِرًا»
- ۳-۳-۲. واژه دوّم: «يَحْوُرٌ»
- ۳-۳-۳. واژه سوم: «بُرُوجٌ»
- ۳-۳-۴. واژه چهارم: «دَافِقٌ»
- ۳-۳-۵. واژه پنجم: «مَسْعَبَةٌ»
- ۳-۳-۶. واژه ششم: «زَبَانِيَةٌ»
- ۳-۳-۷. واژه هفتم: «ضَبْحٌ»
- ۳-۳-۸. واژه هشتم: «قَارِعَةٌ»
- ۳-۳-۹. واژه نهم: «مَاعُونٌ»
- ۳-۳-۱۰. واژه دهم: «كُوْثِرٌ»
- نتیجه گیری

بیان مساله:

یکی از مهم‌ترین عوامل تاثیرگذاری زبان ادبی قرآن نحوه به کارگیری اسلوب‌های برجسته‌سازی به ویژه فراهنجاری واژگانی می‌باشد؛ از طرفی یک ناقد ادبی مهمترین وظیفه‌اش قبل از بررسی در مباحث تاثیرگذاری یک متن ادبی همچون قرآن، می‌بایست ابتدا به سراغ اثبات فراهنجاری در این متن برود. بنابراین مسئله‌ای که حائز اهمیت است؛ یافتن و تشخیص فراهنجاری‌های واژگانی در قرآن است. تحقیق پیش‌رو این مهم را با ایجاد ساز و کاری کاربردی در حد توان علمی نگارنده در جزء سی‌ام محقق کرده است.

ضرورت انجام تحقیق:

زبان‌شناسان از رویکرد فراهنجاری به عنوان یکی از مهمترین مؤلفه‌های برجسته‌سازی یک متن ادبی نام برده و به طور مفصل تئوری‌های خود را در آثار مکتوب نقد ادبی آورده‌اند. کاربرد این تئوری‌ها و تطبیق آن با قرآن به عنوان یک متن ادبی کم‌نظیر، ضرورتی انکارناپذیر می‌باشد که پژوهش حاضر پس از درک مغفول ماندن این گونه بحث‌ها به دنبال پیداسازی آن در قسمتی از قرآن می‌باشد.

اهداف تحقیق:

۱. ارائه منسجم نظریه‌های نقد فرمالیستی با محوریت فراهنجاری واژگانی
۲. تبیین الگوی مناسب برای کشف فراهنجاری واژگانی در قرآن
۳. جستجو برای کشف نمونه‌های قرآنی از فراهنجاری واژگانی در جزء سی‌ام

پرسش‌های اصلی

۱. بسامد و ویژگی فراهنجاری‌های واژگانی در جزء سی‌ام قرآن چیست؟
۲. قرآن از چه روش‌های برای واژه‌آفرینی در فراهنجاری‌های خود بهره برده است؟

پرسش‌های فرعی

۱. چگونه می‌توان از یافته‌های مطرح در مکتب فرمالیست به ویژگی‌های فراهنجاری‌های واژگانی در قرآن دست یافت؟
۲. الگوی تشخیص فراهنجاری واژگانی بر چه محورهای استوار است؟

فرضیه‌ها:

۱. با در نظر گرفتن عنصر جلب توجه مخاطب و همچنین توجه به روش‌های واژه‌آفرینی در زبان عربی می‌توان به یک الگوی ثابت برای تشخیص و کشف فراهنجاری واژگانی دست یافت.
۲. قرآن مانند دیگر آثار ادبی بر حسب گزینشی که از ظرفیت‌های واژگانی نظام همگانی زبان عربی داشته از زبان عادی خروج کرده و واژگان جدیدی را که البته مطابق با قواعد ساخت واژه در زبان هنجار هست بوجود آورده.
۳. فراهنجاری‌های واژگانی که روش واژه‌آفرینی آنها از نوع اشتقاق صغیر هست به جهت تصریفی بودن زبان عربی از بسامد بالایی برخوردار است.

پیشینه تحقیق:

کاربرد اصطلاح فراهنجاری در مطالعات قرآنی سابقه دیرینه‌ای ندارد و تاریخچه پرداختن به این مسأله مربوط به دوران معاصر می‌باشد. با بررسی موضوع فراهنجاری در میان منابع پژوهشی فارسی و عربی این نتیجه به دست می‌آید؛ برخی از این تحقیق‌ها اساساً موضوعی غیر قرآن را پیش می‌برند یا موضوع آنها قرآنی هم که باشد شامل جزء سی‌ام قرآن نبوده است و یا موضوع بحث متمرکز در فراهنجاری واژگانی نبوده و در انواع دیگر فراهنجاری قلم‌فرسایی کرده‌اند.

در اینجا چند تحقیق ذکر می‌شود: «قرآن و هنجار‌گزینی معنایی؛ رویکرد ساخت‌گرا» (محمدعلی آراین، ۱۳۸۸) در شاخه معنایی است. «بررسی سبکی ترجمه منظوم جزء سی‌ام قرآن مجید» (حسب‌الله نعمتی، ۱۳۹۱) ترجمه منظوم مد نظر نویسنده بوده است. اما مقاله «بررسی چرایی کاربرد واژه‌های آرکائیک در جزء سی‌ام قرآن کریم» (محمد کاظم قهاری) به شاخه فراهنجاری‌های واژه‌های کهن

پرداخته است. و مقاله «آشنایی زدایی در جزء سی ام قرآن کریم» (مختاری، فرجی، ۱۳۹۲) تمامی بررسی های خود را بر قاعده افزایی و آنهم در شاخه توازن آوایی معطوف کرده است. پژوهش مختصر دیگر با عنوان «هنجارگریزی معنایی قرآن در شعر اَمَل دُنُقُل» (فراهانی، بزچلوئی، ۱۳۹۲) جزو تحقیقاتی است که از الگو دو محور هم نشینی و جانشینی در حوزه فراهنجاری معنایی و نه واژگانی بهره برده است. بنابراین پژوهش پیش رو جزء اولین تحقیقات منطبق با قرآن و متمرکز در شاخه واژگانی می باشد.

نوآوری های تحقیق:

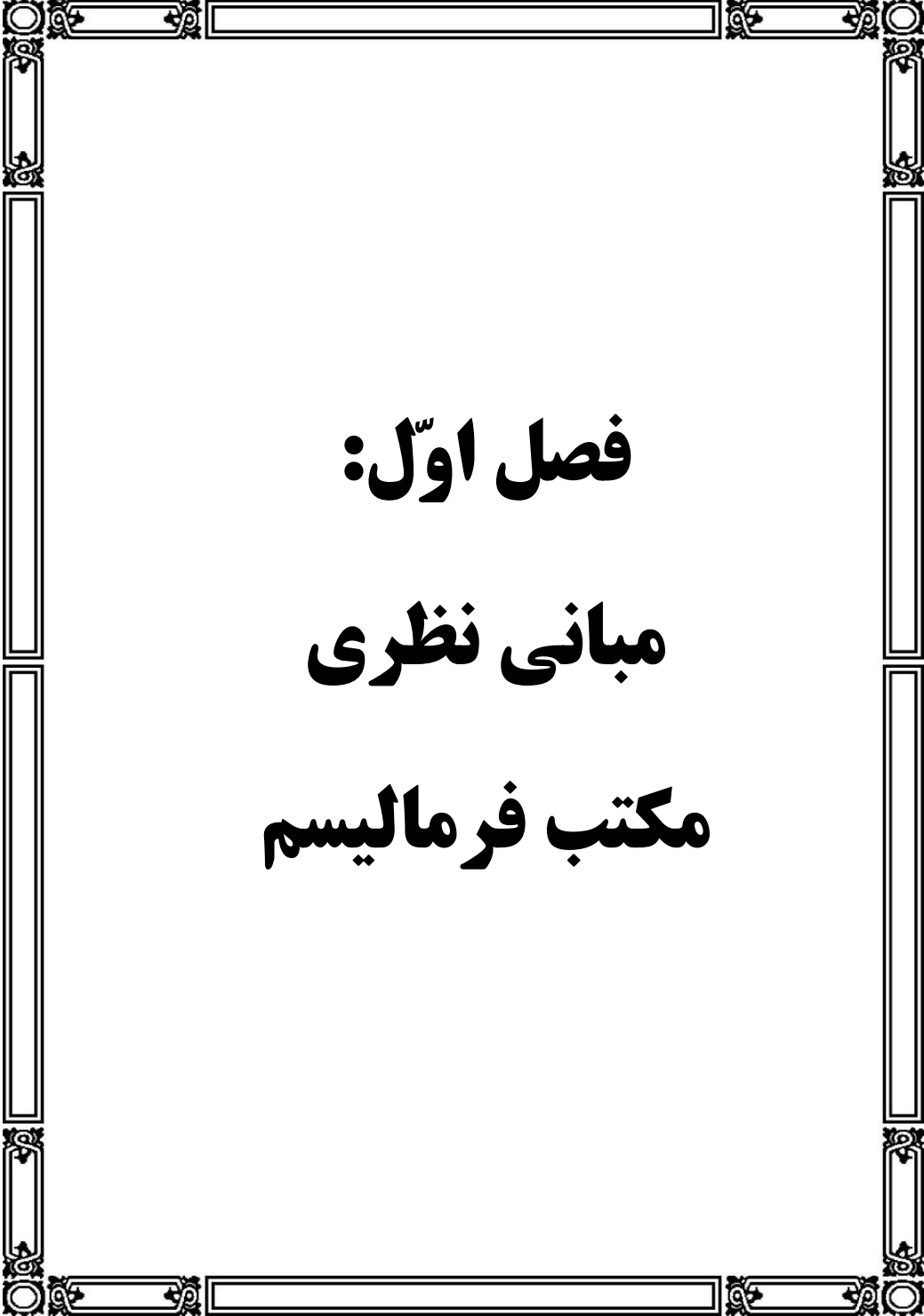
مهمترین نوآوری این پژوهش بدست آوردن ۱۹ واژه فراهنچار از جزء سی ام قرآن با بهره گیری از الگوی جدید تشخیص و کشف فراهنجاری واژگانی که اول بار توسط این تحقیق بیان گردید. استفاده از دو محور هم نشینی و جانشینی در این الگو و همچنین در نظر گرفتن مقتضیات زبان عربی کمتر در مباحث نقد اینچینی بکار رفته است.

روش تحقیق:

روش تحقیق ما توصیفی- تحلیلی در حوزه واژه و واژه شناسی می باشد و شیوه تحلیل بکار گرفته شده؛ تحلیل متن بر اساس شواهد لغوی است. شیوه گردآوری اطلاعات نیز کتابخانه ای می باشد.

ساختار تحقیق:

- کلیات
- مبانی نظری مکتب فرمالیست
- فراهنجاری واژگانی در زبان عربی
- بررسی فراهنجاری های واژگانی در جزء سی ام قرآن کریم
- نتیجه گیری
- منابع تحقیق

A decorative rectangular border with ornate corner and side motifs, enclosing the central text.

فصل اوّل:
مبانی نظری
مکتب فرمالیسم

۱-۱. پیشینه تاریخی فرمالیسم

قبل از اینکه در روسیه مکتبی به نام فرمالیسم (صورتگرایی) شکل بگیرد، عرصه نقد ادبی نتوانسته بود به یک چارچوب منظم در بررسی عناصر ویژگی‌های یک متن ادبی دست یابد. منتقد ادبی تا آن زمان نمی‌توانست کنکاش‌های ادبی خود را با دید سراسر علمی و به دور از احساس و ذوق ارائه دهد. با پیدایش مکتب فرمالیسم، تطوّر شگرفی در حوزه نقد ادبی به وقوع پیوست؛ به گونه‌ای که بیشتر مکاتب ادبی بعد از آن به نوعی وام‌دار نظریات این مکتب هستند. مدرسی می‌گوید:

«اگرچه مخالفان فرمالیسم آن را به توجه افراطی به شکل و نوعی بازی زیبایی‌شناسانه با متن متهم کرده‌اند. اما هرگز نمی‌توان سایه سنگین تأثیر فرمالیسم را بر نظریه‌های ادبی سده بیستم انکار کرد.»^۱

۱-۱-۱. عرصه نقد تا قبل از فرمالیسم

در تراث ادبی و نقدی دوران‌های قبل از پیدایش مکتب فرمالیسم یک مسئله اساسی در بین مکاتب ادبی پررنگ بود و آن دخالت دادن موضوعات دیگر علوم که بیرون از ادبیات هستند با موضوع اصلی نقد ادبی. ارتباط دادن علوم هم‌چون سرگذشت‌نامه‌های نویسندگان، اخلاق، علوم عقلی، تاریخ، اخلاق و ... با ادبیات محض از روش‌های غیر قابل انکاری بود که در بین نظریه‌پردازان این دوران‌ها رواج داشته است. اما فرمالیست‌ها بر این رویکرد خط بطلان کشیدند و اعلام کردند که زندگینامه آفریننده اثر و هرچه مربوط به عوامل بیرونی می‌باشد در درجه دوم اهمیت قرار دارد و در وهله نخست به خود متن ادبی باید پرداخت.^۲

۱. مدرسی، فاطمه؛ فرایند فراهنجاری واژگانی در اشعار شفیعی کدکنی، فصلنامه زبان و ادب پارسی، شماره ۴۲، ۱۳۸۸، ص ۴۸.

۲. علوی مقدم، مهیار؛ نظریه‌های نقد ادبی معاصر، ص ۳۰.

۱-۱-۲. تاریخچه پیدایش

نخستین اندیشه‌ورزی‌های فرمالیستی در سال‌های ابتدایی جنگ جهانی اول، با چاپ مقاله «رستاخیز کلمه» توسط ویکتور شک洛夫سکی آشکار گردید. اما این جنبش به منزله نوعی مکتب ادبی دانشگاهی با تشکیل حلقه‌ای از متفکران نواندیش در سال ۱۹۱۶م. در دانشگاه سن پترزبورگ اعلام موجودیت کرد.^۳

فرمالیسم اصطلاحی بود که در ابتدا مخالفان این جریان برای مکتب آنها انتخاب کرده بودند و در آغاز پیدایش این مکتب هیچ‌یک از مؤسسان آن، این عنوان را بر نمی‌تافتند.

«عنوان فرمالیسم را مخالفان این جنبش با هدف تحقیر که به نوعی توجه بیش از اندازه این نویسندگان به شکل را تداعی می‌کرد به آنان اطلاق می‌کردند. اما به تدریج این عنوان از سوی هواداران جنبش پذیرفته شد.»^۴

۱-۱-۳. دو انجمن فرمالیسم

نقد فرمالیسم روسی در مسیر پیدایش خود پیش‌تر نظریات جدیدش را مدیون دو انجمن ادبی می‌بیند. این دو انجمن بودند که توانستند مکتب فرمالیسم را پی‌ریزی کنند.

۱. مجمع زبان‌شناسی مسکو: در ۱۹۱۵م. تشکیل شد. هدف اصلی بنیانگذاران آن همچون «رومن یاکوبسن» ترویج علم زبان‌شناسی و ارتقاء فن شعر به سطوح بالاتر آن بود.
۲. انجمن پژوهش‌های زبان شاعرانه (اوپویاز): این انجمن در ۱۹۱۶م. در سن پترزبورگ تشکیل شد. از چهره‌های برجسته این انجمن ویکتور شک洛夫سکی، را می‌توان نام برد.^۵

۳. طاووسی، سهراب؛ آیین صورتگری، ص ۶۸.

۴. احمدی، بابک؛ ساختار و تاویل متن، ص ۴۲.

۵. علوی مقدم، مهیار؛ نظریه‌های نقد ادبی معاصر، ص ۹.

۱-۱-۴. فرمالیست‌های معروف

۱-۱-۴-۱. ویکتور شک洛夫سکی:

اولین و معروف‌ترین فرمالیست روس می‌باشد. اصطلاح ابتکاری آشنایی‌زدایی از ایشان است. یکی از آثار مهم ویکتور شک洛夫سکی کتاب «رستاخیز واژه» که در ۱۹۱۴م. منتشر شد. این اثر او ریشه مکتب فرمالیسم قلمداد می‌شود.^۶

از جمله نظرات شک洛夫سکی در باب نقد صورتگرایی چنین است:

«نظریه فرمالیسم به هیچ وجه منکر مسئله ایدئولوژیک و محتوا در هنرها و واژه‌های ادبی نیست بلکه همان چیزی را که دیگران به اصطلاح محتوا می‌خوانند، این مکتب جزء جنبه‌های صورت به شمار می‌آورد.»^۷

۱-۱-۴-۲. رومن یاکوبسن:

جزء برجسته‌ترین زبان‌شناسان و نظریه‌پردازان ادبی عصر خود بود و در گسترش نظریه‌های فرمالیستی نقش بسزایی داشت.

«او در فرایند شکل‌گیری نظریه‌های صورت‌گرایی و تاسیس و گسترش مجمع زبان‌شناسی مسکو و پراگ نقش بارزی داشت و نظریه فرایند ارتباطی زبانی و همچنین نظریه زبان شعری را به دست داد. از یاکوبسن کتاب‌های بسیاری در زمینه زبان‌شناسی و نظریه‌های ادبیات انتشار یافته است. از پر آوازه‌ترین پرورش‌یافتگان مکتب او نوام چامسکی است. یاکوبسن پیوند اصلی میان صورت‌گرایی و ساختارگرایی را برقرار کرد.»^۸

۶. شمیس، سیروس؛ نقد ادبی، ص ۱۵۲،

۷. علوی‌مقدم، مهیار؛ نظریه‌های نقد ادبی معاصر، ص ۱۰.

۸. همان، ص ۱۰.

رومن یا کوبسن همواره از دانش زبان برای بررسی و شناخت یک اثر ادبی بهره می‌گرفت. از دید او زبان تنها ابزاری برای ارتباط نیست بلکه عملکردهای حائز اهمیت دیگری نیز دارد که کارکرد هنری یا زیباشناختی یکی از آن‌هاست.

۱-۱-۳. رنه ولک:

رنه ولک زبان شناس دو ملیتی چک - آمریکایی از اعضای قدیمی فرمالیست‌های روسی و جزء اعضای فعال حلقه پراگ است. کتاب معروف ایشان «تاریخ نقد جدید» امروز از کتاب‌های مهم نقد ادبی محسوب می‌شود.^۹

خلاصه‌ای از عقاید رنه ولک بدین شرح است:

«تجربه زیبایی‌شناختی متمایز است از سایر تجربه‌ها. اثر ادبی هم زبانی است و هم ناظر به دنیای خارج. تنها با ابزار زبانی نمی‌شود متن ادبی را ارزیابی کرد باید به انسان و طبیعت هم نگاه کرد. تمام انواع نسبی‌گرایی‌ها با مانع روبه‌رو هستند.»^{۱۰}

۱-۱-۵. تأثیر فرمالیسم بر دیگر مکاتب

جنبش فرمالیسم با اینکه عمر کوتاهی در روسیه داشت لکن در همین مدت اندک توانست بود به یکی از برجسته‌ترین مکاتب نقد ادبی در سده‌های بعد از خود تبدیل شود. پیوند تنگاتنگ میان مباحث ابداعی فرمالیسم و مبانی ساختارگرایی گواه روشنی بر اثربخشی این مکتب بر مکاتب بعد از خود است.^{۱۱}

تجلی‌گاه نقد فرمالیستی بنابر آنچه در دانشکده‌های ادبیات غرب بیان می‌شود، آمریکا و به طور مشخص از آی. ای. ریچاردز آغاز شده است. اما باید به این نکته توجه داشت که خاستگاه نقد فرمالیسم بنابر مطالب گفته شده نه در غرب بلکه در شرق و در روسیه است. در اواخر دهه ۱۹۲۰م. فشار حکومت کمونیستی شوروی سابق بر حلقه سن پترزبورگ سبب شد اعضای این حلقه به پراگ و سپس به پاریس مهاجرت کنند و بعد از شعله‌ور

۹. شمیسا، سیروس؛ نقد ادبی، ص ۱۵۲،

۱۰. <https://paperman.persianblog.ir/>

۱۱. شمیسا، سیروس؛ نقد ادبی، ص ۲۷.

شدن جنگ جهانی دوم اروپا را ترک کرده و وارد آمریکا شوند. مهم‌ترین حادثه را در این حرکت تاریخی باید مهاجرت اجباری زبان‌شناس معروف رومن یاکوبسن دانست.^{۱۲}

«بوکر معتقد است که نقد ادبی فرمالیستی در دهه پنجاه و شصت قرن بیستم آمریکا و اروپا آن قدر گسترش یافته بود که برخی از مفاهیم مطرح شده توسط منتقدان این روش حتی امروز هم اصول لاینفک نقد ادبی به حساب می‌آیند. در تایید سخنان بوکر می‌توان اشاره کرد که برخی از اصول حیاتی این روش مانند خوانش دقیق و چندباره متن، تفسیر موشکافانه کلمات متن، توجه به متن بیش‌تر از فرامتن، که امروزه هم در بین دانشگاهیان اصول تزلزل‌ناپذیر نقد دانسته می‌شوند؛ اولین بار با هدایت منتقدان فرمالیسم از دروازه ورودی ادبیات داخل شدند.»^{۱۳}

بنابر توضیحات پیش آمده می‌توان چنین ادعا کرد، که نظریه‌های فرمالیست‌ها نقطه آغازین و موثر در شکل‌گیری نقد ادبی جدید می‌باشد.

۱-۲. چستی، اصول، شیوه و اشکالات تحلیل فرمالیست‌ها

این چهار گزاره از مهمترین مؤلفه‌های مکتب فرمالیسم هستند که توضیح آن ضروری به نظر می‌رسد.

۱-۲-۱. ماهیت آراء فرمالیست‌ها

از مقوله‌های حائز اهمیت در آراء فرمالیست‌ها دو مبحث «خطای نیت» و «خطای تاثیر» است، که در فهم چستی فرمالیسم نقش بسزایی دارد. وجود این دو خطا در روش نقد سنتی تا قبل از تکوین مبانی فرمالیست‌ها سال‌ها در تمایزبخشی آثار ادبی فاخر از غیر فاخر موثر بوده است. برخی منتقدان با توجه زیاد از حد به زندگی و افکار شاعر سعی در پیدا کردن نیت و نقشه او در هنگام سرودن شعر داشتند (خطای نیت). و برخی دیگر نیز با تاکید زیاد از حد به تاثیر شعر بر خواننده سعی داشتند ثابت کنند که ارزش یک شعر به میزان تأثیری است که بر مخاطب می‌گذارد (خطای تاثیر). نکته مهم در استفاده از این دو خطا نادیده انگاشتن خود متن اثر ادبی است، چرا که در حالت اول بر شاعر و در حالت دوم بر خواننده متمرکز می‌شود و خود شعر را در طاقچه رها می‌کنند.

۱۲. طاووسی، سهراب؛ آیین صورتگری، ص ۶۶ و ۶۷.

۱۳. طاووسی، سهراب؛ آیین صورتگری، ص ۵۹.